

Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyy zhurnal. – T.32. – Vyp.19: Istorychni nauky. – Mykolayiv: Vyd-vo MDHU im. P. Mohyly, 2004. – S.58–61.

22. Perekhrest I. V. Do pytannya pro poshyrennya infektsiynykh khvorob na terytoriyi Ukrainy v pershi povoyenni roky (1943–1945) / I. V. Perekhrest // Velych podvyhu narodnoho: Zb. nauk. st. Mizhnar. konf., prysvyachenoyi peremozi radyans'koho narodu u Velykyi Vitchyznyaniy viyni. – Odesa, 2006. – S.141–145.

23. Perekhrest I. V. Medyko-sanitarni naslidky Velykoyi Vitchyznyanoi viyny dlya naselennya Ukrainy ta yikh likvidatsiya u period vidbudovy (1943–1950 rr.): dys.. kand. ist. nauk: 07.00.01 / Perekhrest Iryna V>yacheslavivna; MON Ukrainy, Cherkas'kyu derzhavnyy tekhnolohichnyy un-t, 2007. – 291 s.

24. Perekhrest O. H. Naslidky natsyst-s'koyi okupatsiyi dlya medychnoyi sfery ukraiyins'koho sela / O. H. Perekhrest // Ukrainy'kyu selyanyn: Zb. nauk. prats'. – Cherkasy: ChNU im. B. Khmel'nyts'koho. – Vyp.11. – S.331–334.

25. Semashko N. A. Ob izuchenii sanitarnykh posledstviy voyny / N. A. Semashko // Sovetskoe zdavoohranenie. – 1945. – №12. – S.11–19.

26. Tereshchenko T. V. Do pytannya pro medychno obsluhovuvannya sil's'koho naselennya tsentral'noyi Ukrainy v period vidbudovy narodnoho gospodarstva (1943–1950 rr.) / T. V. Tereshchenko, I. V. Perekhrest // Storinky voyennoyi istoriyi Ukrainy: Zb. nauk. statey. – K.: NAN Ukrainy, In-t istoriyi Ukrainy. – Vyp.7. – Ch.2. – S.231–240.

27. Shklyar B. M. Meropriyatiya po likvidatsii sanitarnykh posledstviy voyny i okupatsii v Dnepropetrovskoy oblasti / B. M. Shklyar // Mediko-sanitarniye posledstviya voyny i meropriyatiya po ih likvidatsii: Trudy vtoroy konferentsii (17–19 dekabrya 1946 g.) – T.1. – M., 1948. – S.51–65.

Dyptan L. S., postgraduate student of the Department of lavic History and Archeology of the Faculty of Historical Education of the National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), lyba_17@ukr.net

Medical and sanitary situation in Ukraine in 1944–1946 and migration of the population

Using the critical and the comparative methods of analysis of unpublished sources, the author attempts to show the real situation in the medical sector of the Ukrainian SSR at the final stage of the Second World War; to identify the factors of the epidemic threat and to find out that such an important risk factor for the epidemic situation as the intensification of migration population, in particular – the repatriation process, which covered the territory of the republic during 1944–1945.

There is a direct link between the intensification of migration processes as a result of the massive repatriation of Soviet citizens through the territory of the Ukrainian SSR and the level of the epidemic threat recorded in the republic. It is shown that the growth of the flow of repatriates within Ukraine, in the face of a shortage of material resources for the reconstruction of the sanitary and medical network, medicines and medical personnel, had a negative impact on the current sanitary and epidemiological situation and significantly deteriorated the indicators of the general state of health of the population of the USSR during 1944–1946.

Keywords: the Second World War; Ukraine, medical and sanitary situation, illness, epidemic, typhus, population migration, repatriation.

* * *

УДК 94(477)«1953/1964»:378

Лук'яненко О. В.,
кандидат історичних наук, ст. викладач,
Полтавський національний педагогічний
університет ім. В. Г. Короленка
(Україна, Полтава), lukanenko.ov@gmail.com

«КАРИКАТУРНІ ВІЙНИ» В ОСВІТЯНСЬКІЙ ПРЕСІ УРСР ДОБИ «ВІДЛИГИ» (1953–1964 РОКИ) (Ч.10)

Ілюструються акценти, що їх розставляла для освітян УРСР профільна преса періоду десталінізації (1953–1964 рр.) у сфері міжнародної політики крізь специфічну форму впливу на свідомість – карикатури. Застосування методу контент-аналізу дозволило проілюструвати тлумачення викладачами та студентами вищів світового порядку та оцінки подій на міжнародній арені; виявити змістову участь освітян у «холодній війні». Розвідка написана у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології ПНПУ імені В. Г. Короленка «Регіональні виміри повсякденної культури України XVIII–XX століть».

Ключові слова: повсякдення, міжнародна політика, карикатура, вища педагогічна школа, десталінізація.

У березні ж 1961 р. журналіст Ю. Робота надрукував критичну статтю про організацію системи середньої освіти у США «Про генералів, картоплю і... школи», оздобивши її сатиричним малюнком, який, скоріше за все, належав перу самого автора. На ньому було зображено, як двоє дітлахів з портфеліками під лівими руками намагалися пройти до навчального закладу, та дорогу їм заступив військовий з трубкою в зубах, склавши руки на грудях. На задньому плані солдат на драбині збив із будівлі табличку «Школа», прибиваючи на її місце напис «Казарма» [1]. У самій публікації автор піддавав засудженню факт закриття шкіл у місті Сент-Агат у штаті Мен, США, що трапився через брак коштів у скарбниці населеного пункту. Після неврожаю картоплі фермери не перерахували податки до бюджету міста, що й спровокувало рішення міськради через заборгованість у 12 тис. доларів перед учителями зачинити двері шкіл. Ситуація презентувалася як жаллива. Однак, варто зважити на те, що це містечко достатньо маленьке в окрузі Арустук штату Мен. Навіть сьогодні тут проживає всього лише 747 осіб, а у 1960 р. кілька була трохи більша – 1,137 осіб [2]. Скоріше за все, у місті тоді була лише 1 школа, бо сьогодні можна знайти відомості лише про 1 школу з 133 учнями у ній із 12 учителями персоналу – Wisdom Middle high School [3]. Це одна з нетипових одночасно середніх і старших шкіл з навчанням з 7 по 12 класи, з'єднаних через брак учнів [4]. Зауважимо також, що містечко розташоване у долині річки Арустук – тоді найбільшому центрі розведення картоплі у всій Америці [5]. Тому те, що видавали радянському учителю як парадокс, насправді було закономірним явищем спонсорювання системи освіти з найпродуктивнішого джерела у регіоні – картопляних полів. І, з рештою, рішення закрити на короткий час школи не було катастрофою: на відміну від СРСР, де дітям доводилося ходити пішки за декілька кілометрів до школи в сусідні села, система шкільних автобусів у США легко могла доставити школярів із міста Сент-Агата до шкіл сусідніх населених пунктів. Де і нині є по 2 навчальних заклади з кількістю дітей у декілька разів більше, ніж у багатостраждальному критикованому містечку – Caribou (433 учні), Fort Kent (299 учнів), Van Buren (235 учнів). Проте, ілюстрація стосувалася не цього епізоду, а роздумів автора з приводу асигнувань, що їх вдіяли Штати на освіту та оборону. Той стверджував, що уряд витрачав понад 2/3 бюджету на оборону, у той час як на освіту припадало у 300 разів менше капіталовкладень. Ми вже розвінчували подібні радянські освітянські байки в одній із попередніх розвідок, яка описувала карикатуру щодо системи освіти США у 1960 р. [8]. Тут зупинимося на іншому факті: у підписі до карикатури американську освітню політику напряму назвали копіюванням політики Гітлера по вихованню бездумних солдат. Навіть наводили цитату одного з філософів з Нью-Йоркського університету – професора Ван Денхога, який у той самий час давав цикл лекцій у сусідньому штаті Вермонт. Науковець начебто заявив, що поширення освіти серед низько інтелектуальних мас було злом сучасності. Як Денхог, очевидно, згадується одіозний американо-голландський соціолог Ernest van den Haag з Фордхемського Університету у Нью-Йорку. Однак, на початку 1960-х його праці торкалися освіти лише

у питаннях сегрегації чорношкірого населення [6, р. 37]. І те, що презентувалося радянському освітянину як доводи науковця з приводу освіти простих людей, було викривленими дебатами з іншим науковцем – професором Кеннетом Кларком у межах дискусії про можливість спільного навчання дітей з різним кольором шкіри [7].

Останні два твори унікальні тим, що є передруками із закордонних видань. Ми залучаємо їх до даного дослідження з декількох міркувань. Найперше, вони ілюструють те, яке бачення Заходу «самим собою» прищеплювали освітянам, серед іншого ж це ілюстрація найближчої сфери у міжнародному житті студентів та викладачів педінститутів – освіти, а не військової політики. У січні 1961 р. М. Жердинівська опублікувала такі собі дорожні замітки під назвою «Мрії маленької Жакелін» [9]. Стаття мала за ілюстрацію карикатуру з французького видання «L'Humanité». Одна біля одної стояли дві школи – публічна та школа Святого Шарля. Перша нагадувала розвалений одноповерховий курник з черепицею, як сипалася з даху, на стінах були видимі від втраченої цегли, двері з павутиною були широко розкриті, а у них, як і у брудному вікні, виднілася лише темрява всередині приміщення. Сама будівля була підперта дошкою, аби часом не завалитися. І Жакелін у ковпачку здивовано дивилася то на свою школу, то на сусідку, яка стояла біля іншої будівлі. Релігійний освітній заклад був триповерховим, зі світлими великими вікнами та дверима з хрестом на них. Викладачка французької мови одного з вишів УРСР, М. Жердинівська, подорожувала в одному купе з родиною французького робітника Мішеля Гардье, який відпочивав на Кавказі. Донька француза, начебто, зі сльозами розповіла про свою маленьку народну початкову школу без спортивного залу, стадіону та з маленькими класами, яка різнилася від великих католицьких шкіл міста. Це дало змогу освітянці критикувати закон про школу Франції від 31 грудня 1959, який нібито розширив права католицьких шкіл. Згадуваний викладачкою закон міністра Дебре дійсно увів зміни: він дозволив державі укладати так звані «*contrat d'association*» з приватними та релігійними школами на оплату праці учителів за умови, що школи виконуватимуть світську державну освітню програму [10]. Про це М. Жердинівська промовчала.

Остання ж карикатура з рубрики «Під чужим небом», передрукована з газети «San Francisco Chronicle», вийшла у світ 8 квітня 1961 і мала назву «Останній довід» [11]. На малюнку було зображено кімнату з диваном по центру, на якому взутим лажав хлопець, читаючи комікси. Навколо був безлад: валялися уде прочитані видання, а шарпетки висіли на меблях. Позаду дивану біля вікна стояв обурений товстий батько в окулярах, в одній руці тримаючи виписку про успішність своєї дитини зі шкільного офісу, а іншою нервово тицяючи у спинку дивану: «Освіта все дорожчає, і я вимагаю, щоб твої оцінки були кращими... Не як батько, а як обурений платник податків!». В СРСР, напевне, у 1961 р. уже забули, що самі перестали платити за навчання у загальноосвітній школи лише 5 років до того [12].

Контент-аналіз карикатур на міжнародну тематику, що виходили у «Радянській освіті» після 1957 р. –

періоду, названого нами «добою Славського» (викладача Вінницького ДПІ, який був постійним дописувачем до газети), дав наступні числові данні:

1) Відомі 8 авторів/джерел малюнків на соціально-політичну тематику з життя світу: В. Подтягін (8 мал.), А. Гуцол (4 мал.), Е. Руппельт (3 мал.), В. Пружанський (2 мал.), Б. Воробйов, Ю. Робота та (ймовірно) В. Юхимович (по 1 мал.), ще 2 карикатури були передруковані з іноземних видань. Більшість дописувачів була студентами, викладачами педагогічних вишів чи учителями шкіл;

2) В основаному карикатури з'являлися у поворотні для радянської дипломатії моменти. Спад публікацій до 2 мал. у 1957 р., очевидно, пов'язаний із прийняттям у 1956 р. XX з'їздом КПРС політики про мирне співіснування із Заходом. Однак, реальність швидко зробила реверс до загострення протистояння як реального у ході «холодної війни», так і ідеологічного (у сатиричних малюнках: 1958 р. – 5 мал., 1960 – 4 мал., 1961 р. – 7 мал., 1962 р. – 4 мал.). Пік 1961 р. ймовірніше за все співпадає із початком чергової Берлінської кризи та ракетного протистояння із США. Більшість карикатур (5 мал.) торкалися проблем Африки (Конго та Суецу) та питання освіти у закордонні (5 мал.). На другому місці за значимістю змалюванню ситуації з розширенням блоку НАТО (4 мал.). Трохи менше уваги карикатуристи приділили зміні у статусі повоєнних Німеччин (3 мал.) та ситуації в азійському тихоокеанському регіоні (2 мал.). По одній карикатурі змалювали протистояння різних міжнародних політичних доктрин, символічне значення радянської преси та українське національне державне питання. Прикметно, що у «гарячі» для самого СРСР часи на кшталт Угорського повстання, карикатуристи мовчали. Часто взагалі. Повна відсутність карикатур у 1959 р., скоріше за все, визначилася із першим візитом радянського лідера до США: критика Заходу мала бути прикручена. Повна відсутність карикатур після 1962 р. могла б теж бути виявом певної розрядки у міжнародних відносинах після Карибської кризи. Нагнітати масовий психоз, страх чи нелюбов до Заходу стало непотрібно;

3) найпопулярнішим реальним персонажем малюнків був 34-й Президент США Дуайт Ейзенхауер (4 мал.). По 2 карикатури містили шаржі на британського прем'єра Гарольда Макміллана та Генерального секретаря ООН Дага Гаммершольда. Усі інші історичні особистості (як то лаоський лідер правих сил генерала Фумі Носаван, спадковий принц, четвертий прем'єр Лаосу Бун Ум На Чампассак, президенти Франції Шарль де Голль та Рене Коті, прем'єр Британії Ентоні Іден, канцлер ФРН Конрад Аденауер та конголезький диктатор Мобуту) змалювалися освітянами-каркатуристами по 1 разу;

4) серед образів найчастіше виникали образи учня та збірний образ буржуа (по 4 мал.). По 3 малюнки апелювали до образів темношкірого африканця та універсальної ідеологічної метафори – Дядечка Сема, уособлення США. Двічі каркатуристи зверталися до використання образу Війни (божества війни, сніговика холодної війни). По одному разу у шаржах прослідковувалося використання зображень учителя, радянського робітника, американського бой-скаута, грабіжника та українського буржуазного націоналіста. По 1 разу художники вдалися до алегоричного

зображення країн через образи тварин: лева (Британія), собаки (ФРН), свиней (країни Західної Європи). Можна було також чітко визначити організаційну приналежність декількох персонажів: двічі критикували ООН, та 1 раз радистську організацію Ку–Клус–Клан;

5) діячі карикатур у переважній більшості випадків були одягнені у штани (13 героїв) та сорочки (15 персонажів) з краватками (8 образів), а на ногах носили чоботи (8 осіб). Популярним одягом критикованих були військовий кітель (8 мал.) або фрак (4 образи). Тричі герої карикатур в руках тримали портфелі. Інколи персонажі з'являлися у шортах (4 герої) та гольфах у сандалях чи черевиках (4), у комбінезони (3 зображення), або ж у сукні (2 рази – причому один раз це була дівчинка, інший – чоловік). Унікальними були змалювання карикатурних образів у древніх військових обладунках, у настегновій пов'язці, у жилеті, у фартухові, у драному пошарпаному одягові у заплатах, на милицях (по 1 разу), інколи босоніж (двічі). Найрозповсюдженішим головним убором був шолом (8 образів), удвічі менше героїв носили берети (4), і ще впововину меншу – шляпки (2 образи). Шестеро мали на обличчі окуляри (ще один – сонцезахисні), а трое викурювали трубку. Найрідкіснішими аксесуарами були фотоапарати та мішок (по 1 мал.).

6) окремим «аксесуаром» була зброя та її замітники. Найчастіше персонаж тримав у руках пістолет (8). Або ж мав поруч себе бомбу (4) чи меч (3). В усіх інших випадках по одному разу негативні персонажі української радянської пропаганди були озброєні ломом, ножем, ланцюгами, дубинкою, гранатою, чи стояли біля ракети, гармати, підводного човна або військового крейсера.

7) з географічних орієнтирів найчастіше всього дія відбувалася у США (присутні на 13 карикатурах). Майже удвічі менше негативу виливали на Великобританія (6 мал.). По три образи мали Конго та СРСР: причому останній, безумовно, виступав антагоністом та зразковим переможцем. Всі інші регіони (як то Бельгія, Єгипет, Китай, Лаос, НДР, Тайванська Народна Республіка, Франція та об'єднані під однією назвою «арабські країни») по одному разу ставали полем для розгортання сюжетів карикатур українських освітян. Відповідно, можна було ідентифікувати окремі локації: Ла–Манш, Суецький канал, Британські острови (інші невідомі острови та невизначені пустелі змальовувалися двічі (2)). Серед міст найчастіше критикувався Нью–Йорк (3 рази), інші два чітко локалізованих населених пункти – м. Літл–Рок, штат Арканзас та Лондон виринали по разу, як, можливо, і Геліополь, а разом із ними і Москва, однак, як столиця миру та злагоди. Чіткими орієнтирами для такого визначення стали звертання художників до образів відомих споруд: Статуї Свободи, Біг Бена, Кремля та, очевидно, Геліопольського палацу в Єгипті. Меншими спорудами для тла дій найчастіше були школи (7), військові бази та хмарочоси (по 3 мал.). У 17 випадках дія відбувалася вдень, у 7 ж чітко підкреслювалося, що персонажі орудують уночі (інколи на одній карикатурі день і ніч зустрічалися як антагоністи). Двічі на малюнку чітко було видно сонце та 1 раз блискавку;

8) із переліку символів найчастіше виринали знак долара \$ (6 разів) та нацистська свастика (4).

Цікавим був образ великої десниці – символу єдності комуністичного світу (4 мал.). По два рази оздобленням ставала зірка та монета (цент), а серп і молот, оливкова гілка, ноти, як християнський хрест та український тризуб, по 1 разу були використані в оформленні сатиричних малюнків. Двічі малюнки «заливала» невинна кров, а один раз – розкрадена нафта.

Список використаних джерел

1. Робота Ю. Про генералів, картоплю і... школи // Радянська освіта. – 15 березня 1961. – №21. – С.4.
2. Town of St Agatha – home of Long Lake. – <http://www.stagatha.com/>
3. High Schools in St. Agatha, ME. – <https://high-schools.com/directory/me/cities/st-agatha/>
4. Wisdom Middle High School. – <https://high-schools.com/directory/me/cities/st-agatha/wisdom-middle-high-school/231131000439/>
5. The Maine Potato. – <https://visitaroostook.com/story/the-maine-potato/vtm233988BCEA57578A7>
6. Wolters Raymond, Race and Education, 1954–2007. – University of Missouri Press, 2008. – 313 p.
7. Haag, van den, Ernest. Social Science Testimony in the Desegregation Cases. – A Reply to Professor Kenneth Clark. – Volume 6. – Issue 1. – Article 3. – Fall 1960. – P.69–79. – <http://digitalcommons.law.villanova.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1502&context=vlr>
8. Лук'яненко О. В. «Карикатурні війни» в освітянській пресі УРСР доби «відлиги» (1953–1964 роки) (Ч.6) // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2017. – Вип.121. – С.39–41.
9. Жердинівська М. Мрії маленької Жакелін // Радянська освіта. – 7 січня 1961. – №2. – С.4.
10. Кананькіна Е. С. Правовые основы школьного обучения во Франции // NB: Административное право и практика администрирования. – 2013. – №6. – С.16–31. DOI: 10.7256/2306–9945.2013.6.682. – URL: http://e-notabene.ru/al/article_682.html
11. Останній довід // Радянська освіта. – 8 квітня 1961. – №28. – С.4.
12. Постановление Совета Министров СССР об отмене платы за обучение в старших классах средних школ, в средних специальных и высших учебных заведениях // Народное образование в СССР: Сборник документов. 1917–1973. – М., 1974. – С.192.

References

1. Robota Yu. Pro heneraliv, kartoplyu i... shkoly // Radyans'ka osvita. – 15 bereznya 1961. – №21. – S.4.
2. Town of St Agatha – home of Long Lake. – <http://www.stagatha.com/>
3. High Schools in St. Agatha, ME. – <https://high-schools.com/directory/me/cities/st-agatha/>
4. Wisdom Middle High School. – <https://high-schools.com/directory/me/cities/st-agatha/wisdom-middle-high-school/231131000439/>
5. The Maine Potato. – <https://visitaroostook.com/story/the-maine-potato/vtm233988BCEA57578A7>
6. Wolters Raymond, Race and Education, 1954–2007. – University of Missouri Press, 2008. – 313 p.
7. Haag, van den, Ernest. Social Science Testimony in the Desegregation Cases. – A Reply to Professor Kenneth Clark. – Volume 6. – Issue 1. – Article 3. – Fall 1960. – P.69–79. – <http://digitalcommons.law.villanova.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1502&context=vlr>
8. Luk'yanenko O. V. «Karykaturni viyny» v osvityans'kij presii URSR doby «vidlyhy» (1953–1964 roky) (Ch.6) // Hileya: naukovyy visnyk: Zbirnyk naukovykh prats'. – K., 2017. – Vyp.121. – S.39–41.
9. Zherdynivs'ka M. Mriyi malen'koyi Zhakelin // Radyans'ka osvita. – 7 sichnya 1961. – №2. – S.4.
10. Kananykina Ye. S. Pravovyie osnovy shkol'nogo obucheniya vo Frantsii // NB: Administrativnoye pravo i praktika administrirovaniya. – 2013. – №6. – S.16–31. DOI: 10.7256/2306–9945.2013.6.682. – URL: http://e-notabene.ru/al/article_682.html
11. Ostanniy dovid // Radyans'ka osvita. – 8 kvitnya 1961. – №28. – S.4.
12. Postanovleniye Soveta Ministrov SSSR ob otmene platy za obucheniye v starshikh klassakh srednikh shkol, v srednikh spetsial'nykh i vysshikh uchebnykh zavedeniyakh // Narodnoye obrazovaniye v SSSR: Sbornik dokumentov. 1917–1973. – M., 1974. – S.192.

Lukyanenko O. V., Ph.D. in History, Senior lecturer in Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Ukraine, Poltava), lukyanenko.ov@gmail.com

«Caricature wars» in the educational media of the Ukrainian SSR of the «thaw» period (1953–1964) (P.10)

The article illustrates the accents that profile press of the period of de-Stalinization (1953–1964) was arranging for teachers of the UkrSSR in the sphere of international politics through a specific form of influence on consciousness – cartoons. Application of the method of content analysis helped to illustrate the interpretation of teachers and students of higher educational institutions of the world order and their evaluation of developments in the international arena; as well as to identify meaningful participation of teachers in the «cold war». The paper is written within the research work «Regional dimension of the everyday culture of Ukraine of XVIII–XX centuries» of the Department of Cultural Studies of PNP.

Keywords: every-day life, international politics, caricature, higher pedagogical school, de-Stalinization.

* * *

УДК 94(477) – 058.237:316.453«1955/64»

Булгакова О. В.,

молодший науковий співробітник відділу історії України другої половини ХХ ст., Інститут історії України НАН України (Україна, Київ), hbulgakova@ukr.net

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
НАУКОВО–ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У СЕРЕДИНІ 1950–х –
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960–х РР.**

Розглядаються особливості комплектування науково–педагогічної інтелігенції у період «хрущовської відлиги». Наукова проблема полягає у тому, що від методів формування професорсько–викладацьких кадрів залежить якість їхньої роботи. Вказується, що джерелом поповнення викладацьких лав були випускники аспірантури, кращі випускники вишів, здібні працівники виробничої сфери. Розглянуто основні проблеми функціонування аспірантури. З'ясовано, що розрахунки на покращення якості кадрів за рахунок конкурсного відбору не виправдалися. Через відсутність ринку праці в СРСР конкурси проводилися формально. Поповнення викладацьких лав працівниками з виробництва відбувалися в обмежених рамках і проблему дефіциту кваліфікованих кадрів не вирішувало. Указано на географічний і відомчий дисбаланс в розподілі професорсько–викладацького складу. Наслідком проблем стала недостатня кваліфікація науково–педагогічної інтелігенції.

Ключові слова: науково–педагогічна інтелігенція, вища школа, «хрущовська відлига», Українська РСР.

Науково–педагогічна інтелігенція займає у суспільстві особливе місце, адже вона причетна до формування кадрів всіх без винятку галузей життя. У свою чергу, вона теж формується відповідним чином. І спосіб її формування впливає на якість професорсько–викладацьких кадрів. Тобто, від способу формування викладачів вищої школи залежить якість виконуваних ними функцій. У СРСР періоду «хрущовської відлиги» поповнення лав науково–педагогічної інтелігенції відбувалося кількома способами. Авторка ставить собі завданням розглянути способи формування науково–педагогічної інтелігенції та визначити їхню ефективність, вплив на якість освіти.

Питання розвитку вищої школи має досить значну радянську історіографію [1; 2], адже успіхи радянської держави в освітній сфері були безумовними. Ці заслуги приписувалися Компартії. «Керуючись ленінськими вказівками, КПРС постійно турбується про підготовку, розстановку та виховання кадрів, у тому числі наукових», – писав історик А. Слюсаренко [3, с. 14]. Ця турбота проявлялась в обговореннях освітніх справ на партзборах.

Загалом інтелігенція II пол. ХХ ст., у т.ч. науково–педагогічна, привертає увагу істориків [4; 5; 6; 7]. У сучасній українській історіографії питання підготовки

науково–педагогічних кадрів УРСР порушується В. Майбородою, зокрема, проблеми дефіциту кадрів та курсу на збільшення кількості спеціалістів з дисертацією [8]. О. Сергійчук слушно указує на пріоритет у 1950–х – I пол. 1960–х рр. підготовки викладачів суспільних наук, звертає увагу на низьку успішність дисертантів та проблеми вищої школи загалом [9, с. 64]. Проте не можна погодитися з тим, що конкурси «сприяли залученню до науково–педагогічної діяльності в вузах кращих працівників науки і виробництва» [9, с. 65]. Викладачі вишів здебільшого розглядаються як частина інтелігенції загалом. Професійні групи інтелігенції цього періоду (музиканти, художники та ін.) ще чекають свого глибокого дослідження.

Джерела формування науково–педагогічної інтелігенції у сер. 1950–х – I пол. 1960–х рр. знаходились у науково–освітній або виробничій сферах. Випускники аспірантури, кращі випускники вишів, працівники з виробництва були основним контингентом поповнення викладацьких лав. Науково–педагогічна інтелігенція повинна була мати поглиблену спеціалізовану підготовку, що проходила в аспірантурі вишів або наукових установ. Підготовка проходила складно. Довготривала відбудова, брак обладнання та матеріалів не сприяли успішності дисертантів.

Набір в аспірантуру вишів, підпорядкованих Міністерству вищої освіти УРСР, що опікувалося майже половиною вишів, у сер. 1950–х рр. перебував у незадовільному стані. Попри скорочення на 112 осіб кількості аспірантських місць результати прийому у 1955 р. були невтішні: замість планованих 470 осіб було зараховано 278 (59%). Нестача молодих і перспективних кадрів мала місце як у очній, так і заочній аспірантурі. При плані 345 осіб для навчання в аспірантурі з відривом від виробництва було набрано лише 207. Не виконувалися плани набору в аспірантуру Львівського держуніверситету: у 1957 р. прийнято лише 70% необхідної кількості осіб, у 1958 – 80%, станом на 15 жовтня 1959 р. лише на 62% [10, арк. 132]. У 1963 р. аспірантура вишів або наукових установ була заповнена на 97,6%, у 1964 р. – на 91,4% [3, с. 16]. Ситуація була доволі типова для більшості вишів.

Низький конкурс в аспірантуру та бажання керівництва не залишитися без зміни штовхали відповідальних осіб на порушення правил прийому, зниження вимог. Тож не дивно, що з таким підходом в аспірантуру часто приймали не найкращих, конкурс проводили формально, а ефективність навчання була незадовільною. Це негативно відображалось на успішності аспірантів.

Така ситуація була характерна для усієї республіки. «Підбір і підготовка аспірантів проводиться незадовільно: жоден аспірант не захистив кандидатської дисертації», – відзначалося 24 лютого 1953 р. у постанові секретаріату ЦК КПУ «Про роботу кафедри політичної економії Дніпропетровського державного університету ім.300–річчя возз'єднання України з Росією». За 1945–1953 рр. з 1135 аспірантів вишів та наукових установ м. Київ лише 18% своєчасно захистили дисертацію, ще 35% захистилися через 3–5 рр., решта 47% не захистилися узагалі [11, арк. 38]. Із прийнятих за 1953–1957 рр. до Харківського інженерно–економічного інституту 49 аспірантів захистило